

Cycloasis

Een fietsontdekkingsreis van ecoprojecten die aarde en mens opnieuw verbinden

Ans Rossy

Onder de titel Cycloasis, relia la terre et l'humanisme heb ik in de zomer van 2012 ruim vier maanden en meer dan 2.000 kilometer door Frankrijk gefietst op bezoek bij diverse ecologische projecten. Cycloasis is geïnspireerd op het concept oasis van de Franse agro-ecoloog, essayist en filosoof Pierre Rabhi.

Deze inspirerende man, die ik tijdens mijn tocht ook heb ontmoet, heeft de notie van een oase als symbool gebruikt voor de opzet in 1994 van een beweging van kleinschalige ecologische en solidaire initiatieven in Frankrijk: *Oasis en Tous Lieux*. Mensen die zo'n oasis opzetten respecteren een aantal principes, vastgelegd in een charter. Centraal staan: het openen van onze geest (*esprit*), respect voor moeder aarde, solidaire praktijken, de creatie van echte levensplekken (*lieux de vie*) en het planten van zaden van hoop voor de toekomst.

In 2011 had ik al een van deze projecten in de Loirestreek bezocht, de *Oasis des 7 Cercles* van Catherine en Laurent. In twee jaar tijd hebben Laurent, die zijn zekerheid als directeur van een instelling voor gehandicapten had opgegeven, en Catherine, van opleiding kinesiste, hun nieuwe levensproject opgebouwd. Ze combineren ecologische voedselverbouw en duurzaam wonen in een volledig zelfverbouwde boerderij met zingevende professionele activiteiten die het welzijn van mensen vergroten. Tevens willen ze een *lieu de vie* zijn van onthaal en herbronning voor allerlei mensen in moeilijkheden. Tien dagen heb ik op hun boerderij meegewerkt, op het veld, met de dieren, en bij de bouw van de onthaalruimte voor de cursisten van hun Biodanzastages. Ik was onder de indruk van hun moed, de inspiratie die je krijgt van het samen delen en de veelzijdige vaardigheden die nodig zijn om zo'n levenstransitie te maken.

Wereldwijd zijn er duizenden mensen die de zaden planten met positieve innovatieve en vaak kleinschalige projecten. Helaas zijn die nauwelijks bekend bij het grote publiek, aangezien de reguliere media daar geen aandacht aan besteden. Toen ik ontdekte dat Pierre Rabhi, al decennia lang een inspirator voor velen, buiten het Franse taalgebied onbekend is, was mijn idee voor Cycloasis geboren. Een reis op de fiets langs een twintigtal ecoprojecten in de wonderschone Franse landschappen van de Drôme, Provence, Ardèche, Cevennen, Aveyron, Lot, Dordogne de Loire en Bretagne. Elk project heb ik tijdens de reis uitgebreid gedocumenteerd in een speciale blog in het Engels¹. Dit om een zo groot mogelijk internationaal publiek te bereiken, heel concrete en praktische voorbeelden te tonen en daarmee mensen te inspireren tot de opzet van hun oasis.

De bezochte projecten, allen particuliere initiatieven, zijn soms ook gekoppeld aan organisaties die verantwoorde landbouwpraktijken mogelijk maken in combinatie met andere lokale en solidaire activiteiten. Deze organisaties zijn onder andere *Oasis en Tous Lieux* en *Terre & Humanisme* (door Pierre Rabhi opgezet), *Terre de Liens*, een

trustfonds voor duurzame lokale landbouw, *Kokopelli*, rond alternatieve zadenweek, of nog de duurzame dynamieken in een natuurpark (waarvan Frankrijk er 48 telt), maar daarnaast ook 'onafhankelijke' initiatieven. De projecten hebben één ding gemeen: duurzame alternatieven creëren die mens en natuur verbinden. Hoewel deze projecten klein van schaal zijn en dus schijnbaar nog onbeduidend, neemt hun aantal overal ondertussen toe, zodat ze uiteindelijk ook een grote schaal zullen bereiken.

De keuze om dit allemaal op de fiets te doen was voor mij met mijn Nederlandse wortels eigenlijk vanzelfsprekend. Dit meest ecologische, gezonde en menselijke vervoermiddel brengt ons in direct contact met alle elementen en de omgeving en opent onze zintuigen en geest. Fietsen staat voor vrijheid, een andere beleving van tijd, directe verbondenheid met mens en natuur en openheid. Niets in de wereld kan bovendien de schoonheid vervangen van die onmetelijke vreugde en trots, na soms uren van meter voor meter, bocht naar bocht, stapvoets vooruit geraken, doorheen vele geuren en honderden vlinders die om je fiets fladderen, om dan uiteindelijk met een helemal vrij hoofd, vervuld van dat sprakeloos mooie uitzicht in die overweldigende stilte, de bergtop te bereiken!

Pierre Rabhi en onze relatie met de ons voedende aarde

Pierre Rabhi², die ik op zijn boerderij in de Ardèche heb ontmoet die prachtig gelegen is op een berg met bijna 360° uitzicht, is een autodidact. Geadopteerd als kleine jongen door een gezin in Parijs werkte hij eerst in een fabriek, maar merkte met zijn sterk ethisch besef en verbondenheid met de natuur (hij is geboren in de woestijn in Zuid-Algerije) al snel dat deze levensvorm tot vervreemding op allerlei niveaus leidt. Hij heeft toen met zijn vrouw de boerderij in de Ardèche gekocht. Mensen verklaarden hem voor gek, aangezien het huis vervallen, de bodem arm en toegang tot water een probleem was. Dankzij contacten met de *savoir-faire* en kennis van oude praktijken van lokale boeren en door te 'luisteren' naar het land, heeft hij het concept van de agro-ecologie en het herstellen van de relatie met onze *terre nourricière* geleerd en toegepast. Dat het werkt, blijkt aangezien zijn boerderij een van de meest productieve in die regio is geworden, en met twee enorme watertanks op het terrein heeft hij zelfs water in overschot. Het regent daar op jaarbasis overigens bijna net zoveel als in België.

Rabhi geeft met zijn levensconcept 'la sobriété heureuse' voeding aan alternatieven voor de vermenselijking van de globalisering en voor reflecties over 'degrowth'. Zijn 'mouvement Colibris' ondersteunt mensen in de transitie naar verandering via heel concrete collectieve praktijken. De missie: nieuwe samenlevingsmodellen gebaseerd op autonomie, ecologie en humanisme aanmoedigen en uitwisselen.

Deze aimabele man heeft niet alleen samenwerkingsprojecten in Afrika opgezet waarbij kleine boeren op arme grond opnieuw voedsel kunnen verbouwen en daarmee voedselautonomie voor de lokale bevolking garanderen, maar ook op het niveau van de VN heeft hij meegewerkt aan voorstellen voor het tegengaan van *desertificatie*. Hij heeft met zijn levensconcept *la sobriété heureuse* – zeg maar geluk in eenvoud, ook voeding gegeven aan alternatieven voor de vermenselijking van de globalisering en voor reflecties over *degrowth*. Daarnaast heeft hij vele boeken geschreven. Zijn netwerk *Le*

*mouvement Colibris*³ ondersteunt mensen in de transitie naar verandering via heel concrete collectieve praktijken. De missie is om nieuwe samenlevingsmodellen gebaseerd op autonomie, ecologie en humanisme aan te moedigen en uit te wisselen.

De mooiste beeldspraak van Pierre Rabhi was dat het huidige systeem ons steeds in dozen (*boîtes*) en binnen muren plaatst.

'Kleine kinderen moeten al binnen zitten om te leren en dat tot aan de universiteit, dan werken we binnen de muren van een fabriek of kantoor, brengen onze oude dag in tehuizen door om dan bij onze dood ook nog eens in een kist te belanden. Komt er nog bij dat steeds meer mensen in steden leven, waar we constant, of we willen of niet, aangezet worden tot het consumeren, maar niets meer zelf maken of repareren en niet meer autonoom zijn.'

In tegenstelling tot wat het economisch systeem ons doet geloven, zegt hij, zijn we niet echt vrij.

'We zijn er om productief te zijn in het systeem, niet om onze passies en menselijke vaardigheden te ontplooiën en benutten.'

Hij beschrijft ook hoe het onderwijs ons niet helpt met levensvragen over onze identiteit en onze *raison d'être* op deze planeet. Bovendien zijn we ondertussen compleet afgesneden van direct contact met de natuur en de aarde die ons voedt, *la terre nourricière*. Volgens hem zijn soberheid en eenvoud juist werkelijk bevrijdend. Toen ik hem vroeg wat voor hem de belangrijkste levensles van de natuur is, zei hij zonder aarzelen: 'Geduld. Je kunt niet zaaien en oogsten tegelijk, maar de aarde is heel genereus als we de tijd nemen. Je plant een zaadje en de plant die daar uitgroeit, produceert een veelvoud aan zaadjes!'

Wat is agro-ecologie?

Bij alle bezochte projecten was voedselverbouw, om te voorzien in het eigen onderhoud of als beroep, een belangrijke activiteit. Bij een groot aantal gebeurde dit door het toepassen van zogenaamde agro-ecologie. Een concept dat in Frankrijk frequent wordt gebruikt, maar in België, behalve in Wallonië, nauwelijks ingang vond. Zo is ook Pierre Rabhi bekend als *agro-écologiste*.

De agro-ecologie is niet alleen een wetenschap, maar omvat een geheel van geïntegreerde praktijken en is tevens een sociale protestbeweging (vooral in het Zuiden). De agro-ecologiepraktijken stelen op traditionele en inheemse kennis en sociale, culturele en politieke waarden.

De wetenschappelijke discipline agro-ecologie stamt al uit de jaren '30 van de vorige eeuw, maar is vooral bekend geraakt in Amerika in de jaren '70 als alternatief voor het dominante model van de (naoorlogse) grootschalige industriële landbouw, waarvan de eerste negatieve effecten toen duidelijk werden. De agro-ecologie stelde ook het heersende concept van natuurbehoud in vraag, waarbij voedselproductie werd (en wordt!) gescheiden van de bescherming van de biodiversiteit.

In Europa heeft de agro-ecologie zich wat later ontwikkeld, maar ook hier zijn de disciplines van ecologie en agronomie met elkaar verbonden in de vragen rond voedselproductie, behoud en beheer van biodiversiteit en de ecologie van landschappen. Vervolgens kwamen daar de bredere context van agrosystemen en het geheel van voedselsystemen bij en ten slotte kwam ook de consument in beeld.

De agro-ecologie is niet alleen een wetenschap, maar omvat ook een geheel van geïntegreerde praktijken en is tevens een sociale protestbeweging (vooral in het Zuiden). De agro-ecologiepraktijken stelen op traditionele en inheemse kennis en sociale, culturele en politieke waarden. De agro-ecologie wordt wereldwijd meestal door kleine boeren toegepast. Tot die praktijken horen onder meer: het vruchtbaar maken van de bodem met compost en groenbemesters, fyto-sanitaire behandelingen, respecteren en verbeteren van de micro-organismen van de bodem, selectie van aan de lokale omstandigheden aangepaste soorten, herbebossing, alsook zuinig watergebruik. Hierbij staat het gebruik en de uitwisseling van (lokale) kennis centraal. Deze praktijken zijn bovendien niet duur en daarmee breed toepasbaar en voor iedereen toegankelijk.

Ook Olivier De Schutter, speciaal rapporteur bij de VN voor het recht op voedsel, concludeert in zijn rapport van maart 2011 voor de VN dat de agro-ecologie als model en praktijk oplossingen biedt voor ondervoeding en nutriëntentekorten, voor de effecten van klimaatverandering en voor het verlies aan biodiversiteit.

De uitdaging: toegang tot grond voor voedselverbouw

Zoals gezegd was een van de sleutelactiviteiten in alle projecten voedselproductie. Dan wel voor eigen gebruik, dan wel voor lokale en regionale netwerken van consumenten en producenten. Sommige projecten waren boeren die hun brood verdienden met biologische landbouw, bij anderen betrof het experimenten met verschillende praktijken als permacultuur, mandelatuinen en agro-ecologie. Steeds stond het leren en toepassen van de continue interacties en onderlinge afhankelijkheden van planten, bacteriën, insecten en organismen die de bodemkwaliteit verhogen, centraal.

In een artikel in *Oikos* (najaar 2012) van Esmeralda Borgo werden al veel elementen aangehaald voor de noodzakelijke transitie naar een verantwoorde landbouw. Nog een belangrijk aspect in die hele context is de toegang tot landbouwgrond voor volgende generaties. Ik heb twee projecten bezocht in de Drôme, bij Lien en David en op het project *La Grange des Prés* in de Gard met Tine en Dries, twee jonge Belgische koppels die in Frankrijk hun projecten opzetten, omdat dit ondenkbaar is in België. Allereerst omdat de grond hier veel te duur is (40.000 euro per hectare!) en tevens omdat er voldoende ruimte en vrijheid ontbreekt, maar ook is er onvoldoende niet-vervuilde bodem beschikbaar om duurzame alternatieven te ontwikkelen.

Ook in de landbouw speelt een toenemende vergrijzing en de huidige generatie boeren heeft vaak geen opvolging meer. De gemiddelde leeftijd van boeren in België is 55 jaar. Opvolgingsproblemen, toenemende schaalvergroting en steeds meer specialisatie zijn enkele ontwikkelingen in heel Europa. De toekomst van onze voedselverbouw staat daarmee onder druk. Voor nieuwe generaties boeren, die niet zelf van een boerderij

komen, is de grondprijs een enorm obstakel, alsook de beschikbaarheid van kwaliteitsvolle grond.

In Vlaanderen is het aantal landbouwbedrijven tussen 2001 en 2011 met liefst een derde gedaald. Per week verdwijnen in België 41 boerderijen (minder dan 5 hectare), maar er is groei bij de bedrijven met meer dan 50 hectare.

In Frankrijk verdwijnen elke week 200 boerderijen. Het land dat dan vrij komt geraakt vaak in de mallemol van marktspeculaties en belangen van de agro-business voor land en grondstoffen – hierin vaak gesteund door overheden die in hun bestemmingsplanning, door de continue druk op meer economische ontwikkeling, voorrang geven aan lucratieve (korte termijn) immobiliënprojecten, industrieterrijnen, winkelcentra en dergelijke. Zo verloor Frankrijk tussen 1992 en 2004, 800.000 hectare landbouw- en bosgrond aan andere gebruiksvormen, zoals (in deze volgorde) tweede huizen, wegen, sport- en ontspanningsfaciliteiten, industrieparken en commerciële centra. Met als gevolg onbetaalbare prijzen en geen toegang meer voor de lokale gemeenschap tot dat land voor voedselverbouw.

Een uniek en vernieuwend initiatief is de oprichting in 2003 in Frankrijk van *Terre de Liens*⁴. Onder die vlag is een apart privaat trustfonds opgezet dat landbouwgrond

Een uniek en vernieuwend initiatief is 'Terre de Liens' (Frankrijk, 2003): een apart privaat trustfonds dat landbouwgrond opkoopt om de toegang tot land voor toekomstige generaties te garanderen. De grond wordt via pacht en huursystemen aan boeren of collectieven van lokale actoren beschikbaar gesteld, met als vereiste om verantwoorde landbouwpraktijken toe te passen.

opkoopt om de toegang tot land voor toekomstige generaties te garanderen. Deze grond wordt via pacht en huursystemen aan boeren of collectieven van lokale actoren beschikbaar gesteld, met als vereiste om verantwoorde landbouwpraktijken toe te passen. Dit is een breed begrip voor praktijken voortkomend uit diverse stromingen zoals organisch, permacultuur, biodynamisch, agro-ecologie enzovoort. Praktijken die het milieu beschermen, gezond voedsel produceren, de biodiversiteit als ook de water- en bodemkwaliteit verbeteren, ook van belang voor de bescherming bij overstromingen, én die een zogenaamde *community connected agriculture* voorstaan, die vitaliteit in lokale gemeenschappen

brengt met samenwerkingsverbanden en korte circuits tussen producenten en consumenten.

Terre de Liens zet tevens in op training van de nieuwe boeren, want duurzame agropraktijken zijn nog lang geen gemeengoed en de noodzakelijke kennis is niet voorhanden in de 'reguliere' landbouw.

Tevens ontwikkelt het partnerships met lokale autoriteiten om *ownership* voor land te bevorderen. Het Fonds van *Terre de Liens* beheert nu 23 miljoen euro, er zijn 150 landbouwers geïnstalleerd op 2.000 hectare. In navolging van dit model werd in 2011 in Wallonië *Terre en Vue* opgericht en is de eerste blauwdruk voor een biogrondfonds in Vlaanderen opgesteld. Ook in andere Europese landen, die voor dezelfde uitdagingen staan, ontstaan dit soort fondsen.

Deze dynamiek leidt onderhand ook tot meer fundamentele debatten over welke investeringsmechanismen ontwikkeld kunnen worden, wie daarin een rol kunnen spelen, hoe het land duurzaam ingericht (ruimtelijke ordening) kan worden, hoe waarborgen

voor de toekomst kunnen worden ingebouwd, zodanig dat lokale gemeenschappen toegang tot grond hebben en duurzame voedselverbouw in de toekomst mogelijk is.

Ecologie in zijn volle betekenis

Interessant aan al deze ecoprojecten die ik bezocht heb, is dat deze niet op zichzelf staan en dat ze diverse facetten van een transitie naar anders leven bevatten. Deze ecologische en solidaire initiatieven, die zeker in Frankrijk, Duitstalig Europa en het VK al langer bestaan – daar is ook nog meer natuurlijke ruimte! – krijgen een geheel nieuwe dynamiek met de recentere initiatieven van *transition towns*, alternatieve lokale munt-systemen, coöperatieve praktijken en social entrepreneurship in combinatie met het enorme potentieel van internet en sociale media – met onder andere *carrot mobbing* en online *peer-to-peerproductieplatformen*).

Opvallend is, maar niet geheel verrassend, dat momenteel in landen waar de crisis het hardst toeslaat, zoals in Griekenland, Spanje en Portugal, nieuwe collectieve initiatieven van de grond komen. Dit gaat samen met een beweging vanuit de grote stad terug naar het platteland en de dorpen, waar allerlei solidaire initiatieven op lokaal niveau ontstaan, soms ondersteund met geld van de reeds lang geleden geëmigreerde landgenoten⁵. Zonder werk zitten en arm zijn in een grootstedelijke context is geen pretje. Geen toegang tot voedsel(verbouw), steeds hogere huur- en energiekosten in een hele generatie van slecht gebouwde huizen en continue afhankelijkheid van allerlei diensten die geld kosten. Om nog maar te zwijgen van de constante verlokkingen tot consumptie. Juist in deze Zuid-Europese landen hebben veel mensen nog toegang tot huizen op het platteland van hun ouders en grootouders.

Interessant aan al deze ecoprojecten die ik bezocht heb, is dat deze niet op zichzelf staan en dat ze diverse facetten van een transitie naar anders leven bevatten.

De huidige diepgaande systeemcrisis brengt onze werkelijke noden boven. Er is behoefte aan meer menselijk contact en uitwisseling, dat niet constant in geld wordt uitgedrukt. We hebben zelfs simpele taken, die we voorheen gewoon voor elkaar deden, zoals strijkhulp, kinderopas, het verstellen van onze kleren of de simpele reparatie van een huishoudapparaat nu tot diensten verheven die men uitbestedt aan ‘experten’ en waar men geld voor moet betalen. Geld, dat men eerst wel moet kunnen verdienen alvorens men het uit kan geven. Er is ook behoefte aan meer zelforganiserende capaciteit bij de invulling van de basisbehoeften in het leven, zoals voedselverbouw en samen-wonen, het herwaarderen en gebruiken van onze meervoudige vaardigheden en passies, meer tijd en ruimte en respectvol omgaan met de omgeving en de relatie tussen mens en natuur opnieuw vorm gaan geven.

De projecten, waar ik steeds ter plaatste heb meegewerkt, toonden een enorme rijkdom aan diversiteit, zowel in leeftijd, nationaliteit, als beroepsachtergrond, en gaven me inzicht in wat ecologie in zijn volle omvang kan betekenen en aldus kan bijdragen aan een transitie.

Autonomie is het kiezen van je afhankelijkheden

In alle gesprekken die ik met de mensen heb gehad, bleek steeds dat een van de cruciale redenen voor hun omslag, de wens naar (meer) autonomie en vrijheid was. Dit gold zowel voor diegenen die hun project al 35 jaar geleden waren gestart als voor de 'nieuwkomers'.

Pleitbezorgers van autonomie zijn Brigitte en Patrick Baronnet met hun project *La Maison Autonome* in Bretagne, dat ze als jong gezin in de jaren '70 hebben opgebouwd. Het dynamische echtpaar, waarvan beiden ooit in het onderwijs werkten, heeft ondertussen veel krediet in Frankrijk opgebouwd, dit door hun zowel zeer pragmatische als spirituele aanpak. Bij hen is het geen lege doos, maar een kunst van leven geworden. Een bevlogen Patrick Baronnet licht toe.

"Eco' in ecologie, economie enzovoorts komt van het Griekse woord eikos en betekent huis. Economie wil zeggen: het beheren van het huis. Een huis reflecteert ook onze innerlijke wereld, maar helaas zorgt het huidige economische systeem slecht voor dat huis."

Ze pleiten dan ook voor een veel bredere kijk op duurzaamheid en ecologie dan nu meestal wordt gehanteerd. Dit impliceert tevens coherent zijn bij de omzetting naar daden. Ecologie gaat over alle aspecten van het leven, inclusief diepgang, complexiteit, onderlinge afhankelijkheid, welzijn, gezondheid, contact met de aarde en spiritualiteit. Autonomie neemt voor hen een centrale plaats in. Of zoals ze het mooi verwoorden: 'Echte autonomie is het kiezen van je afhankelijkheden.' Voor hen staat autonomie voor zelfbestemming, onafhankelijk zijn in de keuzes die je maakt.

La Maison Autonome in Bretagne, voorbeeld van autonomie.

Hoe hebben ze dat aangepakt? Bijna 40 jaar geleden zijn ze als gezin begonnen op 3.800 m² grond. Nu is dat 2 hectare met twee jonge families erbij, die gezamenlijk hun ecologische woningen bouwen en op het terrein in eigen voedsel voorzien. De Baronnet's zijn begonnen met de bouw van verschillende ecologische huizen. Daarnaast waren ze oprichters van een biowinkel en hebben ze in 1997 de eerste zomeruniversiteit in Frankrijk voor ecologie op hun terrein (5.000 deelnemers) georganiseerd. Sindsdien hebben ze al 70.000 mensen op hun project ontvangen door het organiseren van allerlei stages, cursussen en zogenaamde *chantiers participatifs*. Dat wil zeggen, mensen komen meewerken op een bouwwerf en het is tegelijk een vorm van cocreatie van kennis. Hun verhaal van de bouw van ecologische huizen is zeer boeiend. Voor hun eigen woning zijn ze al 15 jaar niet meer aangesloten op de elektriciteitsvoorziening van EDF. Ze zijn autonoom met hun zelfgeproduceerde en zelfgebouwde wind- en zonne-energie – en ja, ze gebruiken ook een computer. Daarnaast hebben ze in termen van materialen laten zien dat het mogelijk is low budget ecologisch te bouwen. Het huis 3E heeft

slechts 20.000 euro aan materialen gekost. Hun werk spitst zich, behalve het ondersteunen van de jonge families op het terrein, nu toe op drie domeinen:

1. De transmissie van (hun schat aan) kennis naar een zo groot mogelijk publiek, ondermeer door het publiceren van boeken.
2. Het sensibiliseren van lokale overheden om wetgevingen aan te passen die ecologie in de weg staan. Hierin bundelen ze de krachten met allerlei andere lokale actoren en netwerken.
3. Uitdragen dat ecologie niet duur hoeft te zijn. Sterker nog, dat echte ecologie alleen werkt als het toegankelijk en betaalbaar voor iedereen is.

Opvallend vond ik hun ongelofelijke creativiteit bij het vinden van praktische oplossingen. Ze bevestigden dat creativiteit de onafhankelijkheid van geest en handelen nog eens versterkt.

Meester van je tijd zijn

Het ultieme doel van een klok is niet tijd meten, maar menselijke activiteit managen. Het was niet voor niets dat de revolutionairen tijdens de Franse revolutie in 1830 in Parijs de klokken vernielden als symbool voor de weigering de eigen tijd te verkopen of aan te passen aan de noden van een gespecialiseerd systeem.

Vrijheid en tijd zijn twee kanten van dezelfde medaille. De tijd hebben en daar zelf invloed op hebben speelde een grote rol voor de mensen bij hun activiteiten in het creëren van levenskwaliteit en echte verbinding met de natuur en anderen. Onze compulsieve obsessie met snelheid, efficiëntie en productiviteit maakt dat we altijd tijd te kort hebben en aan een chronisch 'te laat zijn' leiden. Steeds hangt ons de volgende afspraak of deadline boven het hoofd, die ons maar al te vaak weerhoudt volledig aanwezig en toegewijd te zijn bij wat we op dat moment doen. Daarenboven zijn we ook het fundamentele recht op onze eigen tijd kwijtgeraakt. Mahatma Gandhi zei het al: 'Het leven is meer dan alleen maar steeds haar snelheid verhogen.' Ook de natuur neemt de tijd en dat vraagt geduld (van de mens), zoals Pierre Rabhi eerder zo mooi verwoordde.

Mijn eerste bezoek was bij het jonge Belgische gezin van Lien en David, die in 2008 in de Drôme zijn neergestreken om daar een bioboerderij van 83 hectare met melkkoeien op te zetten (op land van *Terre de Liens*). Lien, verpleegster van beroep, maar nu actief met het maken van de biokaas en yoghurt (haar kennis van bacteriën en hygiëne komt nu goed van pas) maakte een mooie vergelijking.

'In België had ik altijd die 'uur-stress'. Hier weet ik dat ik de ene dag kaas maak en een andere dag yoghurt. Maar of ik nu om 8 uur of 10 uur begin, dat is niet belangrijk.'

Ze voegt eraan toe dat de natuur natuurlijk ook tijdsdruk kent, zoals in de oogsttijd, maar dat de vrijheid van leven en werken op het land gewoon veel groter is.

In een ander project heeft de markante Engelse ethologe Marthe-Kiley Worthington, geboren in Afrika en een internationale expert in diergedrag en dierenwelzijn (met onder meer onderzoek in wildparken, dierentuinen en circussen) een heel duidelijke levensfilosofie over tijd. Deze geïsoleerd op 900 meter hoogte in de voor-Alpen van de Drôme gelegen boerderij van 172 hectare, is al de vijfde ecologische boerderij die ze in haar leven heeft opgezet (eerdere in o.a. Sussex).

Al in de zestiger jaren wilde ze laten zien dat ecologische landbouw een belangrijk alternatief is dat ook de biodiversiteit ten goede komt. Het Eco Etho Research & Education Centre, dat een combinatie is van agro-ecologie en natuurbehoud, bestaat nu 10 jaar. Toen zij daar aankwamen was het land en de boerderij al meer dan 50 jaar niet meer in gebruik. Ze hebben alles zelf opgeknapt, verbouwd, ontbost, aangeplant en dat ook met de hulp van vele vrijwilligers over de jaren heen.

Ze hechten veel waarde aan het overbrengen van kennis. Tijdens mijn bezoek waren er ook jonge studenten en vrijwilligers. Bij het avondeten leest Marthe altijd iets voor uit hun uitgebreide bibliotheek. Ik maak dankzij haar kennis met het werk van de Amerikaanse wetenschapper, boswachter, ecooloog en milieuactivist Aldo Leopold (1887-1948). Deze vrouw met een schat aan internationale ervaring is een grote vertelster. De vrijwilligers (via het Wwoofstelsel) werken bij haar niet een volledige dag.

Ze hecht grote waarde aan het hebben van vrije tijd en zegt ons dat een mens in het leven met meerdere zaken bezig moet zijn. Zoals zij ook altijd wetenschap met praktijk op de boerderijen heeft gecombineerd.

‘Neem elke dag tijd voor jezelf, dat verruimt de geest. Wat dan wel belangrijk is op een boerderij, voegt ze toe, is dat je kunt prioriteren. Weet wat je eerst moet doen en doe het dan ook. En niet bang zijn om fouten te maken, dat hoort er gewoon bij.’

Rijkdom van ‘savoir-faire’: polyvalentie en diversiteit

De meeste projecten zijn opgezet door wat Fransen *néo-ruraux* noemen. Mensen die niet uit een landbouwfamilie komen en uit de stad naar het platteland trekken. Velen

De meeste projecten zijn opgezet door wat Fransen ‘néo-ruraux’ noemen: mensen die niet uit een landbouwfamilie komen en uit de stad naar het platteland trekken, velen met het doel ook verantwoorde landbouwactiviteiten op te zetten in zeer brede zin.

overigens wel met het doel ook verantwoorde landbouwactiviteiten op te zetten, en dit in zeer brede zin: van veeteelt, kaas maken, paarden houden, graanverbouw voor bierbrouwen of bakkerij, aromatische planten en oliën, tot en met groenten-, fruit – en wijnteelt. Sommigen doen dat als hoofdactiviteit om daar hun brood mee te verdienen, anderen om zelfvoorzienend te zijn. De mensen hadden zeer uiteenlopende loopbanen en beroepen: het onderwijs, de architectuur, muziek en kunst, instrumentenbouwers,

ingenieurs, biologen, zakenmensen, wetenschappers, linguïsten, verplegers enzovoorts. Op alle projecten bleek steeds weer hoe belangrijk het is juist al die verschillende vaardigheden en kennis te kunnen benutten.

Zoals hierboven beschreven bij de agro-ecologie is er nood aan het herwaarderen van oude kennis en handwerk en ambacht. Het Franse woord *savoir-faire* omvat beide: kennis

verbinden met kunde en denken met doen. Door de toenemende technocratisering van onze kennismaatschappij leven we in een tijd van steeds meer specialisaties, verdeling van arbeid, en mono – *one size fits all* – op allerlei niveaus. Dit leidt echter tot ontluisterende neveneffecten, zoals toenemende passiviteit (we consumeren producten, diensten, cultuur...), afhankelijkheid (wie kan er nog zijn auto, koffieapparaat of computer repareren?), gescheiden worden van de bron en geen verantwoordelijkheid meer voelen (het water stroomt wel uit de kraan, echter zonder notie van wat er komt kijken bij een geïntegreerd watercircuit), atrofïering van onze spieren, omdat we ons lichaam niet meer gebruiken, behalve, zoals de Duitse filosoof Peter Sloterdijk dat welsprekend zegt: ‘In de 21ste eeuw gebruiken we nog één lichaamsdeel, de vinger om de knopjes van onze gsm’s en apparaten te bedienen.’ Ook de Belg Gunter Pauli, bekend van zijn *blauwe economie*, pleit, naar het voorbeeld van de natuur (*biomimicry*), voor businessmodellen die juist diversiteit omarmen en niet alleen focussen op één corebusinessactiviteit.

Patrick Baronnet in Bretagne verwoordde dat heel helder: ‘Ik houd van techniek en nieuwe ontwikkelingen, maar ik wil het kunnen begrijpen, toepassen en zelf kunnen repareren.’ Hij heeft overigens, met hulp van de kennis van anderen, zijn eigen zonnepanelen, watervoorziening en een zeer performante windmolen gebouwd, die ook stroom bij weinig wind produceert⁶.

Matthew Crawford, een Amerikaanse filosoof en monteur van oude motoren, beschrijft hoe werken met de handen in de 20ste eeuw is gedegradeerd tot iets dat alleen voor de ‘niet-slimmen’ is en geen intellectuele uitdaging zou kennen. Zoals hij prachtig schetst, kenmerkt handwerk zich juist door intellectuele rijkdom, zoals kennis over de herkomst van materialen. Vraag houtbewerkers maar naar het belang van de kwaliteit en de werking van diverse houtsoorten en het effect daarvan op het finale product. Bovendien vraagt handwerk zeer veel denkwerk. Zo moet men eerst het probleem vinden alvorens men het kan oplossen. Iets maken of repareren is een complex proces van analyseren en verbanden leggen, van het gebruiken van zowel kennis over harde feiten, als persoonlijke kennis opgebouwd door ervaring en doen (zogenaamde *tacit knowledge*).

De dingen zelf in de hand nemen was dagelijkse realiteit in de projecten. Diversiteit en polyvalentie zijn het devies. Geen enkel project uitgezonderd, hebben de mensen bijna alles zelf gemaakt; van de duurzame verbouw of volledige bouw van de woning en multifunctionele gemeenschapsruimten, tot en met volledig geïntegreerde systemen voor water en energievoorziening. Je moet hier loodgieter, meubelmaker, landbouwer, ingenieur, bakker,... tegelijk zijn, of in ieder geval zorgen dat je die kennis door samenwerking met anderen opdoet.

De dingen zelf in de hand nemen was dagelijkse realiteit in de projecten. Diversiteit en polyvalentie zijn het devies. Geen enkel project uitgezonderd, was bijna alles zelf gemaakt: van de duurzame verbouw of volledige bouw van de woning en multifunctionele gemeenschapsruimten, tot en met volledig geïntegreerde systemen voor water en energievoorziening.

Alain Dorange, een gepensioneerde ingenieur en medeoprichter van het project *Le Moulin de Busseix* in de Limousin (op land van *Terre de Liens*), een collectiviteit van 17 personen, vertelde me over hun ervaringen met de aanleg van een kringloopsysteem voor de watervoorziening van bron, distributie, gebruik, phyto-epuratie tot hergebruik.

Allereerst benadrukte hij het belang van het hebben van diversiteit in leeftijd en vaardigheden op zo'n project. Dit verhoogt de kans op voortbestaan. Vervolgens beschreef hij het werk dat ze hadden gedaan om hun eigen geïntegreerde watersysteem op punt te zetten en hoe hen dat bewust heeft gemaakt van de waarde van water. Dat heeft bijgedragen tot het opnemen van verantwoordelijkheid, zowel voor het zuinig omgaan met water als voor alle materialen en systemen die daarmee verbonden zijn.

Ook het jonge Belgische koppel Tine en Dries Laget die samen met jonge Fransen een ecologische boerderij *La Grange des Prés* opbouwen (in de Gard – ook land van *Terre de Lien*, en dit keer een burgemeester die het initiatief heeft genomen!), beschrijven de voldoening die het geeft om alles zelf vanaf nul op te zetten. En inderdaad hebben zij zelfs hun eigen tijdelijk, houten huis gebouwd (de oorspronkelijke boerderij is nog niet vrij) en een eenvoudige wasvoorziening in de tuin, en dat met minimale middelen. 'Dat vraagt creativiteit en geeft een enorme vrijheid, ook al betekent dit dat het misschien wat langzamer gaat', zeggen ze lachend.

Polyvalentie heeft diverse voordelen en is van alle tijden. Leonardo Da Vinci en Johan Wolfgang von Goethe waren het al, alsook de hier aangehaalde personen en auteurs. Polyvalentie is zinvol in tijden van crisis (bv. om ook andere banen te kunnen doen), relevant in een transitieproces alsook een manier om onze veelvoudige kwaliteiten een mensenleven lang te ontwikkelen. En experimenteren mag, zoals op de projecten bleek.

Tijdens deze reis heb ik zelf ook opnieuw gemerkt hoe weldoend het gebruik van het lichaam en de spieren is en hoe belangrijk die relatie met ons lichaam en het directe contact met de aarde voor ons welzijn is. Het lichaam is ons werkelijke huis waarmee we het moeten doen in het leven. Dat verdient goede zorg met gezond en gevarieerd voedsel, fysieke activiteit, emotionele vreugde en balans en intellectuele uitdagingen. Overigens, in tegenstelling tot wat vaak door mensen – uit de grote stad – wordt beweerd, zijn de mensen die hier op de buiten leven helemaal niet verstoken van cultuur. Ik heb een enorme variëteit aan kunstuitingen aangetroffen. Het verschil is dat de mensen het nu (weer) zelf maken!

Zelforganisatie en cocreatie hand in hand

In Frankrijk wordt vaak gesproken van *entraide* en *chantier participatif*. Dit is een geheel van mechanismen voor zelforganisatie en manieren om door samenwerking

nieuwe kennis en vaardigheden te ontwikkelen. Kosha Anja Joubert van het *Global Ecovillage Network* noemt een aantal sleutelfactoren voor het opzetten en voortbestaan van collectieve projecten⁸. Centraal hierin staan steeds: verbondenheid creëren, het ontwikkelen en benutten van gemeenschappelijke wijsheden en het opnemen van individuele verantwoordelijkheid. Om dat te doen zijn volgens haar volgende ingrediënten onontbeerlijk: het toelaten van diversiteit en ook het niet-weten, gemeenschappelijke praktijken (het samen doen) en tijd nemen voor reflectie.

Tijdens deze reis heb ik zelf ook opnieuw gemerkt hoe weldoend het gebruik van het lichaam en de spieren is en hoe belangrijk die relatie met ons lichaam en het directe contact met de aarde voor ons welzijn is. Het lichaam is ons werkelijke huis waarmee we het moeten doen in het leven.

Op *Le Hameau de Buis* (Ardèche) is in een periode van enkele jaren een nieuw project met een 20-tal huizen, van studio's tot T4's, gebouwd. De crème de la crème van ecologisch bouwen. Er zijn nu 43 bewoners. De huizen zijn met behulp van een architect, de laatste bioclimatologische kennis (via onderzoek) en het gebruik van lokale natuurlijke materialen ontworpen, zoals hout, stro en klei. Ruim 1.500 vrijwilligers uit alle hoeken van Frankrijk hebben onder begeleiding van tien betaalde experts de huizen gebouwd. De huizen zijn niet direct goedkoop, dat is wellicht ook de reden dat twee derde van de bewoners op dit project gepensioneerd is. Zelf heb ik er ook in mogen slapen. Een genot voor een rustige slaap en voor de zintuigen. Geen toxische stoffen of bedompte lucht, een vrij constante temperatuur (het was ondertussen al heet in de Ardèche) en een prettige luchtvochtigheid.

In de Cevennen heb ik via het kleine project *Oasis Carapa* deelgenomen aan een activiteit van *entraide*. Via een apart opgerichte vereniging – dat moet voor de wet, anders zou het als zwartwerken worden aangezien! – heeft een groep van 75 kleine boeren en ecoprojecten in een straal van 25 kilometer zich verenigd om elkaar regelmatig te helpen. Dit betekent het uitwisselen van kennis en materialen die niet op één project aanwezig zijn, en door samen te werken het beschikken over meer handen om bepaald werk te kunnen doen. Elke maandag wordt er, met diegenen die aanwezig kunnen zijn, op een boerderij gewerkt (via een rotatiesysteem). Voordeel is bovendien, in een bergstreek waar mensen geïsoleerd wonen en er nauwelijks ontmoetingsplaatsen (cafés) zijn, dat sociaal contact mogelijk is. Convivialiteit à la française dus.

Ook op het nog jonge ecoproject *Vispens* (Aveyron, op land van *Terre de Liens*) van 140 hectare met acht volwassenen, worden zelforganisatie en cocreatie toegepast. Een van de bewoonsters, Annie een ex-lerares, bouwt zelf haar huis, volledig met ecologische materialen. De bouw gebeurt met behulp van vrienden, bekenden, vrijwilligers en passanten, zoals mijzelf. Samen met Annie en nog een vriendin hebben we een heel plafond gezet. Eerst heeft een bevriende timmerman ons uitgelegd hoe te werk te gaan en de rest van de week hebben wij de klus geklaard en alle probleempjes *en route* gezamenlijk weten op te lossen.

Een ander interessante oplossing op *Vispens* was een systeem van jobrotatie bij de landbouw. Drie jonge boeren wisselden de zorg voor de vleeskoeien, de melkgeiten en het kaasmaken met elkaar af. Dat maakte elk van hen minder afhankelijk (dieren moeten 365 dagen per jaar verzorgd worden!) en in geval van ziekte zijn ook anderen in staat het over te nemen.

In een land als Frankrijk waar het nationale onderwijssysteem bijna 'incontournable' is, is het boeiend te zien hoe er toch ook scholen komen die vanuit een andere pedagogische optiek met het kind omgaan; meestal gebaseerd op Montessori, Waldorf, Steiner of de vooral in Frankrijk gekende Jacquard.

Open systemen van alternatieve pedagogiek en transmissie

In een land als Frankrijk waar het nationale onderwijssysteem bijna *incontournable* is, is het boeiend te zien hoe er toch ook scholen komen die vanuit een andere pedagogische optiek met het kind omgaan. Deze alternatieve pedagogiek is meestal gebaseerd op Montessori, Waldorf, Steiner of de vooral in Frankrijk gekende Jacquard. Alternatief,

omdat het vertrekpunt fundamenteel anders is. Het kind staat centraal; wat zijn diens passies, wat leert het graag, hoe kan het leren door te experimenteren en het lichaam te gebruiken, hoe leert het kind respectvol samenleven met anderen en de natuur?

Deze visie past in een toenemende kritiek vanuit allerlei hoeken op ons huidige onderwijssysteem. Ivan Illich (1926-2002), de Oostenrijkse filosoof, priester en sociale criticus uitte in de jaren '60 en '70 al zijn bekende kritiek op onderwijsinstituties, gezondheidszorg, werk en nutssystemen. En de wetenschap levert onderhand nieuwe inzichten inzake leren. Er zijn ondertussen diverse pleitbezorgers voor het herbekijken van het onderwijssysteem, dat intussen ook internationaal volledig gestandaardiseerd en vaak op eenzelfde leest gestoeld is. Het systeem plaatst kinderen in een competitief kader met als doel vooral productieve werknemers te worden. Het onderwijs helpt echter onvoldoende om mensen voor te bereiden op vreedzaam samenleven in diversiteit en zorg te dragen voor het ecosysteem, zoals ook Pierre Rabhi al jong heeft ervaren. De Duitse professor in de neurobiologie, Gerald Hüther, bepleit dat het onderwijs opnieuw bij de passie moet aansluiten⁹. En dat geldt zowel voor kinderen als voor volwassenen. In elk kind zit een enorm potentieel, zo zegt hij en het onderwijs moet dat naar boven brengen. Pedagogen moeten zo opgeleid worden dat ze niet alleen primair weten overbrengen, maar het kind zijn veelvoud aan talenten laten ontplooiën. Dit betekent volgens hem dat leerplannen, beoordelingen en 'sorteringsmechanismen' om kinderen zo snel mogelijk een bepaalde richting te laten kiezen tot het verleden behoren.

Zo is het experimenteel leren, waarin ook het lichaam weer gebruikt wordt voor zowel kinderen als volwassenen overigens, zoals we boven zagen, van groot belang. De Amerikaanse journalist en oprichter van het *Children & Nature Network*, Richard Louv, geeft zeer inzichtrijke bespiegelingen over het feit dat steeds minder kinderen (door toenemende urbanisatie) nog ervaringen met natuur kunnen opdoen¹⁰. Hij maakt zich ernstig zorgen over wie de natuurbeschermers van morgen moeten zijn als de enige natuur die kinderen kennen die van het beeldscherm is en ze geen directe fysieke ervaringen meer met een natuurlijke omgeving kunnen opdoen. Uit onderzoek blijkt bovendien dat veel kinderen met concentratieproblemen en overactief gedrag juist baat hebben bij contact met de natuur, zelfs als dat een bioboerderij in de stad is, en dat natuur ook een positief effect op bijvoorbeeld rekenvaardigheden heeft.

Les Amanins (Drôme) is een sprekend voorbeeld van een multifunctioneel project waar ecologie in al zijn facetten wordt toegepast, inclusief een alternatieve school 'Colibri'. De zakenman Michel Valentin (die helaas kort nadat ik het project nog heb bezocht overleden) is overleden), geïnspireerd door Pierre Rabhi, wilde een verschil maken. Dit in 2005 opgerichte project met de school, slaapverblijven voor de kinderen (die daar in de week verblijven), een restaurant, bakkerij, winkel en onthaalruimte en diverse werklocaties is volledig ecologisch gebouwd. Het is zelfvoorzienend in termen van zonne- en windenergie en voedsel. Centraal op deze ecologische boerderij staat een pedagogiek gericht op het leren van de kunst van het ontmoeten.

Naast de school investeert het project in de transmissie. Er worden diverse cursussen georganiseerd en het biedt andere kinderen van buiten de kans ervaringen op te doen met wat ecologie in de dagelijkse praktijk van leven, wonen, werken en eten betekent. Zo kunnen schoolklassen daar bijvoorbeeld een week verblijven. Ik heb twee groepen van 10-12 jarigen uit Valence meegemaakt. Het was ontroerend te zien hoe deze stadskinderen, die vaak alleen maar fastfood gewend zijn en waarvan sommigen nog

nooit op het platteland waren, geraakt werden in hun passies en de verwondering over al die groentesoorten. Voor hen ging een wereld open die ze met volle teugen actief beleefden!

Die openheid en bereidheid zoveel mogelijk mensen de kans te geven te leren is ook de kern van het werk van *Terre & Humanisme* (Ardèche) en *Les Fraternités Ouvrières* (Moeskroen). Bij deze agro-ecologie en permacultuurtuinen is het doel vooral de kennis met zoveel mogelijk mensen te delen. *Terre & Humanisme* is opgezet door Pierre Rabhi. Op slechts 2.500 m² wordt reeds 12 jaar geëxperimenteerd met agro-ecologie en met hulp van vele vrijwilligers. Ik leer van de tuinmannen en -vrouwen van de organisatie dat voor het opbouwen van groente – en fruitproductie eerst een goede bodemkwaliteit nodig is. Dat kan, afhankelijk van de omstandigheden, 5 tot 10 jaar duren. Elk jaar passeren hier zo'n 150 vrijwilligers en 2.000 bezoekers. Alles staat in het teken van kennisoverdracht, cursussen op lokatie in Frankrijk en ook projecten in Afrika. De staf van 12 personen luncht elke dag met de vrijwilligers (die dan koken) in de kantine. Het centrum heeft een eigen keuken en daar worden de producten uit de tuin gebruikt. Ik heb overigens nog nooit zo'n grote variëteit aan groenten (inclusief oude soorten) gegeten als tijdens deze reis.

Als kers op de taart heb ik bij terugkomst nog een bezoek gebracht aan een bijzonder project in Moeskroen in België, bij de vereniging *Les Fraternités Ouvrières*. Overigens had ik hierover gehoord van verschillende Fransen tijdens mijn reis. Het gepensioneerde echtpaar Josine en Gilbert Cardon heeft al meer dan 35 jaar geleden midden in Moeskroen op een oppervlak van slechts 1.800 m² een ecologische tuin aangelegd die alle verbeelding tart. Een heuse jungle van allerlei fruitbomen, groentes, kruiden. Er staan 395 appelbomen (312 variëteiten), 81 pruimebomen (69 variëteiten), 127 wijnplanten (82 variëteiten), 41 vijgenbomen (35 variëteiten), 82 soorten citrusbomen, kiwi's,... In totaal hebben ze 2.000 fruitbomen gepland van meer dan 1.300 variëteiten. Daarenboven hebben ze sinds 1980 ook elders en samen met zo'n honderd families 50.000 fruitbomen geplant.

Ze hebben een 'bibliotheek' opgebouwd met zaden van meer dan 5.000 verschillende groenten, granen, bloemen, medicinale en aromatische planten, fruitbomen enzovoorts die worden verspreid en gedeeld met anderen. Sinds 1978 geven ze opleidingen in verantwoord tuinieren en permacultuur. Al meer dan 8.000 mensen hebben hun cursussen gevolgd. Ze organiseren kookcursussen, brood maken,... in hun heel informele cursusruimte verkopen ze ook enkele biologische lokale producten van andere leden van de vereniging. En hun project is, zeker sinds een Franse filmploeg is langs geweest, bekend over de hele wereld. De bezoekers komen zelfs uit Canada. Alleen al in 2011 hebben ze 2.000 bezoekers ontvangen. Elke donderdagmiddag kan men gratis een bezoek aan de tuin brengen onder deskundige begeleiding van een vrijwilliger.

En dan te bedenken dat dit project gewoon begon als een manier om wat geld te besparen, omdat Gilbert in de jaren '70 werkloos werd (toen de Waalse industrie instortte).

Als kers op de taart heb ik bij terugkomst een bezoek gebracht aan een bijzonder project in Moeskroen in België, bij de vereniging 'Les Fraternités Ouvrières'. Het gepensioneerde echtpaar Josine en Gilbert Cardon heeft al meer dan 35 jaar geleden midden in Moeskroen op een oppervlak van slechts 1.800 m² een ecologische tuin aangelegd die alle verbeelding tart.

Het mooie aan dit verhaal is ook een andere transitie, zoals Josine me met pretoogjes vertelde. Aanvankelijk was het vooral een 'mannenproject'. Het toenmalige idee van tuinieren was immers de bodem bewerken, dus veel ompspitten en zo. Tot zij over permacultuur leerden. Toen raakten ook vrouwen geïnteresseerd. Omdat in dit concept de bodem juist zoveel mogelijk met rust gelaten wordt en geen zware fysieke ingrepen behoeft. Deze tuin is het overtuigende bewijs dat het perfect mogelijk is op een verantwoorde manier overvloedig voedsel te produceren, zelfs in de stad, en dat de natuur, zoals Pierre Rabhi zegt, inderdaad heel genereus is.

Opnieuw verbinden in plaats van scheiden

Het huidige socio-economische model functioneert bij de gratie van scheiden, opsplitsen en mono. De samenleving is verdeeld in specialismen, experts en hersenwerk. We verdelen tijd in eenheden om te meten, we leven steeds vaker ver weg van de natuur en verzinken in passiviteit, waarbij ons lichaam buiten spel wordt gezet. Het brede concept van ecologie echter impliceert juist meervoudigheid, multi en verbondenheid op vele niveaus van het leven. Van mens en aarde, van bodem en organismen, van hoofd en lichaam, van spiritualiteit en handelen, van jong en oud, van passie en hart, van samen leren en creëren en van tijd om te leven.

Gelukkige soberheid is meer dan genoeg

Net als Pierre Rabhi geloofde de Amerikaanse dichter, filosoof, historicus en naturalist Henry David Thoreau (1817-1862) in de rijkdom van de eenvoud. Hij zei:

'A man is rich in proportion to the number of things which he can afford to let alone.'

Het idee van eenvoud en soberheid en het daaraan gekoppelde geluk is al heel oud. De Griekse filosoof Epicurus (341-270 v.C.) beschreef hoe handel ongewenste verlangens oproept in mensen die niet hun werkelijke behoeften begrijpen en hoe consumptie afneemt zodra een hoger niveau van zelfbewustzijn en waardering van eenvoud plaatsvindt. Ingrediënten voor geluk zijn volgens hem, naast de basisbehoeften eten, onderdak en kleren: vriendschap, denkvermogen en vrijheid. Waarbij hij overigens ook adviseert superieuren, bevoogding en competitie te vermijden. Op welke wijze elke mens deze soberheid en eenvoud wil en kan vormgeven behoort tot ieders vrijheid, zolang deze maar steeds verbonden is met respect voor de ons omringende wereld.

Interessant is te zien hoe de mensen op deze ecoprojecten een aantal uitdagingen, waar we eigenlijk allemaal voor staan, elk op een unieke wijze hebben opgelost. Genoeg geld verdienen met activiteiten om in de levensbehoeften te voorzien en tegelijkertijd dingen te doen die ons helpen te begrijpen wie we zijn. Activiteiten die ons niet alleen voldoening geven en doen groeien, maar die ook onze diepere verlangens naar zingeving en het kunnen bijdragen aan een hoger gemeenschappelijk goed kunnen vervullen. Dit verandert ook onze relatie tot geld. Geld dan, als waardering voor het doen van dingen die wezenlijk goed zijn voor anderen en de ons omringende wereld.

Om dit te kunnen doen moeten we opnieuw contact maken met onze passies, onze polyvalente vermogens van lichaam en geest, met de natuur en het ecosysteem, waar wij onlosmakelijk deel van uitmaken, en met onze diepmenselijke behoefte aan verbondenheid. En dat het liefst al van kinds af aan! Tijdens mijn reis werd ik onderweg vaak door mensen aangesproken die dat moedig vonden zo'n fietstocht, alleen. Voor mij zijn juist de mensen moedig die deze inspirerende levensconcepten en oasis in de praktijk brengen en willen delen met anderen. Mensen, die keuzes hebben gemaakt, dikwijls tegen de gangbare stroom in, om andere doelen in het leven te realiseren. Die aarde en mensheid samenbrengen, die zaaien zodat ook volgende generaties kunnen oogsten. Mensen die laten zien dat *la sobriété heureuse* meer dan genoeg is.

Bio

Ans Rossy heeft een Master in de Othopedagogiek (Rijksuniversiteit Groningen, 1988) en een postgraduaat diploma in de *Cross Sector Partnership building for Sustainable Development* (Universiteit van Cambridge – VK, 2002). Na een professioneel parcours van beleidsfuncties voor (semi)-overheid in Nederland en banen in internationale ngo's en het bedrijfsleven, waarvan bijna zeven jaar in Portugal, is sinds 2002 duurzame ontwikkeling haar

passie. In dit domein heeft ze verschillende functies in België vervuld, ondermeer voor het Brussels Hoofdstedelijke Gewest (Cavid), de federale overheid (ICDO) en de laatste jaren voor het adviesbureau Sustenuto. Geboeid door het transitiedenken en de liefde voor de natuur heeft ze in 2012 een half jaar sabbatical genomen voor haar project *Cycloasis, relier à vélo la terre et l'humanisme*. Ze schrijft daarover ook artikelen en geeft lezingen.

Eindnoten

1. Engelstalige blog van Cycloasis met gedetailleerde projectbeschrijvingen en een kaart met geografische ligging van de projecten en met links naar betreffende websites en organisaties : <http://cycloasis.org/>
2. Blog Pierre Rabhi: <http://www.pierrerabhi.org/blog/index.php?static/biographie>
3. Le mouvement Colibris: <http://www.colibris-lemouvement.org/>
4. Terre de Liens, met veel achtergronddocumentatie (ook in het engels) over de werking van het grondfonds en over Europese uitdagingen rond de toegang tot land: <http://www.terrede-liens.org/spip.php?page=accueil>
5. L'écologiste nr. 37, volume 13, juli-september 2012
6. Patrick Baronnet: 'De la maison autonome à l'économie solidaire.' 2001. In dit boek beschrijft hij uitgebreid de technische details en gegevens rond energie, water, etc. van al hun bouwwerkzaamheden.
7. Matthew Crawford: 'The case for working with your hands, or why office work is bad for us and fixing things feels good', Penguin, 2009
8. Kosha Anja Joubert: 'Die Kraft der kollektiven Weisheit, Wie wir gemeinsam schaffen was einer allein nicht kann.' Kamphausen Verlag, 2010.
9. Professor Dr. Gerald Hüther, neurobioloog, bekend van een denktank 'Denkwerk Zukunft' (<http://www.denkwerkzukunft.de/>) en oprichter van 'Schule im Aufbruch' (<http://www.schule-im-aufbruch.de/>). Een video die zijn werk goed schets is – Ohne Gefühl geht gar nichts! Worauf es beim Lernen ankommt – <http://www.youtube.com/watch?v=Lr184Ms5h1E>
10. Richard Louv: 'Het laatste kind in het bos. Hoe we onze kinderen weer in contact brengen met de natuur.' Utrecht: Jan van Arkel, 2007.